ONA TILI DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING GRAMMATIK BILIM VA KO‘NIKMALARINI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

Hakimova Sarvinoz Baxrillayevna
Osiyo Xalqaro universiteti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va Metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) yo’nalishi 1-kurs magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining grammatik bilim va ko‘nikmalarini kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirish masalalari yoritilgan. Boshlang‘ich ta’limda grammatik tushunchalarni o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, nutqiy tajribasi va bilish faoliyatiga mos holda o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Maqolada ona tili darslarida grammatik bilimlarni amaliy mashqlar, matn ustida ishlash, didaktik o‘yinlar, savol-javob, tahlil va ijodiy topshiriqlar orqali shakllantirish yo‘llari bayon etiladi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchilarning qoidalarni yodlashigina emas, balki ularni og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri qo‘llashiga xizmat qilishi asoslab beriladi. Mazkur yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida lingvistik tafakkur, savodxonlik, mustaqil fikrlash va nutq madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili darslari, grammatik bilim, grammatik ko‘nikma, kompetensiyaviy yondashuv, lingvistik kompetensiya, nutqiy savodxonlik, matn bilan ishlash, didaktik o‘yinlar.

Boshlang‘ich ta’lim jarayoni o‘quvchining keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishi, mustaqil fikrlashi, og‘zaki va yozma nutqini to‘g‘ri shakllantirishi uchun muhim poydevor vazifasini bajaradi. Ayniqsa, ona tili darslari o‘quvchilarning tafakkuri, nutq madaniyati, so‘z boyligi, grammatik savodxonligi va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda asosiy o‘rin tutadi. Boshlang‘ich sinflarda grammatik bilimlarni puxta egallash o‘quvchilarning so‘z, gap, matn, tovush va harf haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi hamda ularning ona tilidan ongli foydalanish malakasini shakllantiradi.

Bugungi ta’lim tizimida o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, ularni amaliy faoliyatda qo‘llay olishga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois ona tili darslarida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim berish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining grammatik bilim va ko‘nikmalarini hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llay olishiga xizmat qiladi. Bunday yondashuv o‘quvchining faqat qoidani yodlab olishini emas, balki uni nutqda, yozuvda, muloqotda va mustaqil fikr bildirish jarayonida samarali ishlata olishini ta’minlaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida grammatik bilimlarni shakllantirish jarayoni yosh xususiyatlari, qiziqishlari, bilish darajasi va nutqiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Dars jarayonida interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, matn ustida ishlash, savol-javob, guruhli topshiriqlar, ijodiy mashqlar va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlardan foydalanish o‘quvchilarning faolligini oshiradi. Natijada ular grammatik tushunchalarni nafaqat o‘zlashtiradi, balki mustaqil tahlil qilish, fikrini izchil ifodalash va yozma nutqda xatolarsiz qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.Ona tili darslarida grammatik bilim va ko‘nikmalarni kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirish o‘quvchilarning lingvistik tafakkurini rivojlantirish, savodxonligini oshirish hamda nutqiy madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda o‘qituvchining metodik mahorati, darsni to‘g‘ri rejalashtirishi, mavzuga mos topshiriqlar tanlashi va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga sharoit yaratishi muhim omil hisoblanadi. Shuning uchun mazkur yo‘nalishda samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida grammatik bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish o‘quvchilarning umumiy savodxonligi, nutqiy faolligi hamda lingvistik tafakkurini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq jarayondir. Chunki grammatika o‘quvchiga til birliklarining tuzilishi, ularning o‘zaro bog‘lanishi, gap va matn tarkibidagi vazifasini tushunishga yordam beradi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida grammatik tushunchalar murakkab nazariy qoidalar shaklida emas, balki o‘quvchining yosh xususiyati, kuzatuvchanligi, nutqiy tajribasi va amaliy faoliyatiga mos holda o‘rgatilishi lozim. Shu sababli ona tili darslarida grammatik bilimlarni shakllantirishda ko‘rgazmalilik, mashq, suhbat, matn ustida ishlash, taqqoslash, tahlil qilish va umumlashtirish kabi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

O‘zbek metodist olimasi K. Qosimova boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasini faqat grammatika yoki imlo bilan cheklab bo‘lmasligini, bu jarayon xat-savod o‘rgatish, o‘qish, grammatika, imlo va nutq o‘stirish kabi yo‘nalishlarni bir butun holda qamrab olishini ta’kidlaydi. Uning metodik qarashlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga til hodisalarini izchil, bosqichma-bosqich va amaliy mashqlar orqali o‘rgatish asosiy o‘rin tutadi. Bu fikr shuni ko‘rsatadiki, grammatik bilimlar o‘quvchining nutqiy faoliyatidan ajratilgan holda emas, balki o‘qish, yozish, so‘zlash va matn tuzish jarayonlari bilan bog‘liq holda shakllantirilgandagina samarali natija beradi. K. Qosimova va hammualliflar darsligida ona tili metodikasi tarkibida savod o‘rgatish, grammatika, imlo, lug‘at ustida ishlash va o‘quvchilar nutqini o‘stirish metodikalari yoritilgani ham bu yondashuvning ilmiy asosga ega ekanini ko‘rsatadi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida grammatik bilimlarni o‘rgatishda o‘quvchi faqat qoida yodlovchi emas, balki o‘rgangan bilimini amaliy vaziyatda qo‘llay oladigan faol subyekt sifatida qaraladi. Masalan, “ot”, “sifat”, “fe’l”, “gap bo‘laklari”, “so‘z tarkibi” kabi mavzularni o‘rgatishda o‘quvchilarga faqat ta’rif berish bilan cheklanmasdan, ular ishtirokida gaplar tuzish, matndan so‘z turkumlarini topish, so‘zlarni ma’nosiga ko‘ra guruhlash, gaplarni kengaytirish, berilgan so‘zlar asosida kichik matn yaratish kabi topshiriqlar berilishi lozim. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarda grammatik tushunchani anglash, uni nutqda to‘g‘ri qo‘llash, yozma ishda xatolarni kamaytirish va fikrni mantiqiy ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘zbek metodist olimi S. Matchonov boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish jarayonida til asoslari, yozuvga o‘rgatish va bog‘lanishli nutqni rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratadi. Uning qarashlariga ko‘ra, ona tili darslari o‘quvchiga faqat til qoidalarini o‘rgatadigan fan emas, balki bolani mustaqil fikrlashga, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda ifodalashga tayyorlaydigan muhim ta’limiy jarayondir. S. Matchonov muallifligidagi darslik tavsifida boshlang‘ich sinflarda til asoslarini va yozuvga o‘rgatish, bog‘lanishli nutqni o‘stirish masalalari o‘z aksini topgani qayd etilgan. Bu yondashuv grammatik bilim va nutqiy ko‘nikmalarni bir-biridan ajratmasdan o‘rgatish zarurligini tasdiqlaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida grammatik bilimlarni shakllantirishda mavzularning izchilligi muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi avval tovush va harf, bo‘g‘in, so‘z, so‘z ma’nosi, gap, matn kabi sodda tushunchalarni o‘zlashtiradi. Keyingi bosqichlarda esa so‘z turkumlari, gap bo‘laklari, so‘z tarkibi, imlo qoidalari va bog‘lanishli nutq elementlari bilan tanishadi. Bunda har bir yangi mavzu oldingi bilimlarga tayanishi, o‘quvchining mavjud nutqiy tajribasini boyitishi va amaliy mashqlar orqali mustahkamlanishi kerak. Masalan, so‘z turkumlarini o‘rgatishda o‘quvchilarga narsa nomini bildirgan, belgi bildirgan yoki harakat bildirgan so‘zlarni ajratish topshiriladi. Bu orqali ular grammatik belgi bilan ma’no o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunadi.

Dars jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish uchun topshiriqlar o‘quvchining mustaqil faoliyatini kuchaytirishi zarur. Masalan, “Matndan fe’llarni toping va ular ishtirokida yangi gaplar tuzing”, “Berilgan sifatlar yordamida predmetni tasvirlang”, “Gapdagi so‘zlarning o‘rnini o‘zgartirib, mazmun qanday o‘zgarishini tushuntiring”, “Xatoli

gaplarni tuzating va qoida asosida izohlang” kabi topshiriqlar grammatik bilimlarni amaliy ko‘nikmaga aylantiradi. Bunday yondashuv o‘quvchini o‘ylashga, taqqoslashga, xulosa chiqarishga va o‘z javobini asoslashga o‘rgatadi.

Grammatik bilimlarni shakllantirishda matn bilan ishlash alohida o‘rin tutadi. Chunki matn til birliklarining tabiiy qo‘llanish muhiti hisoblanadi. O‘quvchi so‘z, gap, tinish belgisi, imlo, so‘z turkumlari va gap mazmunini aynan matn tarkibida yaxshiroq anglaydi. Matn asosida ishlash jarayonida o‘quvchilar avval matn mazmunini tushunadi, so‘ng undagi grammatik birliklarni aniqlaydi, ularning vazifasini izohlaydi va mustaqil ravishda yangi gap yoki kichik matn tuzadi. Bu usul o‘quvchilarning nafaqat grammatik bilimlarini, balki o‘qib tushunish, fikrni izchil bayon qilish va yozma savodxonlik ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Boshlang‘ich sinflarda grammatik bilimlarni shakllantirishda didaktik o‘yinlar ham samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. “So‘zni top”, “Gapni davom ettir”, “Ortiqcha so‘zni aniqlang”, “So‘z turkumini belgilang”, “Xatoni toping”, “Kim tez gap tuzadi?” kabi o‘yinlar o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi. Ayniqsa, kichik yoshdagi o‘quvchilar mavzuni o‘yin, harakat, rasm, jadval va og‘zaki mashqlar orqali tezroq o‘zlashtiradi. Bunday metodlar grammatik qoidalarni quruq yodlashdan ko‘ra, ularni faol nutqiy vaziyatda qo‘llashga imkon yaratadi.

Shuningdek, o‘quvchilarning grammatik kompetensiyasini shakllantirishda yozma mashqlar muhim o‘rin egallaydi. Diktant, ko‘chirib yozish, izohli yozuv, ijodiy bayon, kichik insho, gap tuzish, matnni qayta tiklash kabi ish turlari o‘quvchilarning imloviy savodxonligi va grammatik sezgirligini oshiradi. Ammo yozma ishlar faqat nazorat vositasi bo‘lib qolmasligi, balki o‘rgatish, mustahkamlash va tahlil qilish vazifasini ham bajarishi kerak. O‘qituvchi yozma ishlardan so‘ng xatolar ustida izchil ishlasa, o‘quvchi o‘z kamchiligini anglaydi va keyingi topshiriqlarda uni takrorlamaslikka harakat qiladi.

Grammatik bilim va ko‘nikmalarni kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirishda o‘qituvchining metodik mahorati hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘qituvchi har bir mavzuni o‘quvchining hayotiy tajribasi bilan bog‘lashi, mavzuga mos savollar tuzishi, differensial topshiriqlar berishi va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga sharoit yaratishi lozim. Kuchli o‘quvchilar uchun ijodiy va tahliliy topshiriqlar, sustroq o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar uchun esa ko‘makchi savollar, rasmli materiallar va namunaviy mashqlar berilishi maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv har bir o‘quvchining imkoniyatini hisobga olgan holda ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, ona tili darslarida grammatik bilim va ko‘nikmalarni kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirish o‘quvchilarni til qoidalarini ongli anglashga, ularni og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri qo‘llashga, matnni tushunish va mustaqil fikr bildirishga o‘rgatadi. K. Qosimova va S. Matchonovning metodik qarashlari ham boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida grammatika, imlo, o‘qish va nutq o‘stirish jarayonlarini uzviy birlikda olib borish zarurligini asoslaydi. Shu jihatdan grammatik bilimlarni kompetensiyaviy asosda o‘rgatish boshlang‘ich ta’limda lingvistik savodxonlikni rivojlantirishning muhim metodik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. - 163 b.
2. Matchonov S. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Sharq, 2021.
3. Adizova N.B., Jumayev R.X., Qo‘ldoshev R.A., Ismatov S.R. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Buxoro: Durdona, 2021. – 292 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori. Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida. – Toshkent, 2017.